

A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről

Írásom címében – a *numerus clausus* és a zsidótörvények – voltaképpen egy állítás fogalmazódik meg. Éspedig az, hogy az 1920-ban bevezetett egyetemi *numerus clausus* és az 1938-tól bevezetett, úgynevezett zsidótörvények egy és ugyanazon történelmi folyamat különböző állomásai, amelyeket egy világosan felrajzolható vonal köt össze. Más formában megfogalmazva: az 1920-as egyetemi *numerus clausus* és az 1938-at követő zsidótörvények azonos természetű intézkedések, amelyek mögött hasonló politikai szándékok és jogfelfogás húzódott meg.

Még sarkítottabban fogalmazva: az 1920-as egyetemi *numerus clausus* törvény szemlélete már előrevetítette a későbbi, 1938 utáni zsidótörvényeket. Ahhoz ugyanis, hogy az egyetemi *numerus clausus* létrehozó törvényalkotói szándék ténylegesen megvalósuljon, újabb és újabb zsidótörvényekre volt szükség, éspedig pontosan olyanokra, amelyeket tizennyolc évvel később, az első és a második zsidótörvénnyel bevezettek. Éppen ezért nem túlzás az az állítás, hogy a *numerus clausus* a magyar történelemben korszakos fordulatot hozott: 1920-tól vált a magyar politikai életben és a törvényhozásban uralkodóvá az a gondolat, hogy az úgynevezett zsidókérdést állami eszközökkel „meg kell oldani”. Ez annyit jelentett, hogy a zsidóktól oktatási és gazdasági lehetőségeket kell elvonni mindaddig, ameddig zsidók és nem zsidók között helyre nem áll egy úgynevezett egyensúlyi állapot, amelyben a zsidók gazdasági és társadalmi pozíciói már nem haladják meg a „számarányuknak megfelelő” mértéket.

Hogy mi is volt ez a bizonyos mérték, arra a kor antiszemita statisztikusa, Kovács Alajos adta meg a választ. Kovács szerint a zsidókat a gazdasági és kulturális javaknak éppen akkora mértéke illette volna meg, amekkora a zsidók számaránya az ország lakosságában, azaz nem több, mint az összes javak öt-hat százaléka. Kovács Alajos számításai politikailag determinált elemzések voltak, hiszen a kiindulópont

célzatos megválasztása önmagában megelőlegezte a végeredményt és a következtetéseket. Kiindulópontként Kovács a többségében városlakó zsidóság statisztikai mutatóit gépiesen szembeállította a többségében agrárfoglalkozású nem zsidó népesség mutatóival, majd kimutatta, hogy – aligha meglepő módon – a zsidóság a városi-polgári foglalkozásokban magasabb arányban van képviselve, mint az ország egyéb felekezeti vagy „faji” csoportjai, s ennek okaként nem a városi és a vidéki társadalom eltérő fejlődését, hanem a zsidókat a nem zsidóktól elválasztó „faji” különbségeket tette meg.¹ Hasonlóan célzatos volt az úgynevezett keresztény társadalom kategóriájának használata, hiszen ilyen társadalmi egység vagy csoport a valóságban nem létezett.² A gazdasági és kulturális javak birtoklása szempontjából a „keresztény” társadalom mélyen megosztott volt: a „keresztények” alig egy százalékát kitevő elit egy főre jutó évi jövedelme még a harmincas években is több mint háromezerszerese volt a „keresztény” társadalom kétharmadát kitevő alsóbb- és középrétegek átlagjövedelmének.³ A társadalmat gépiesen „zsidókra” és „keresztényekre” felosztó statisztika azonban kifejezetten azzal a szándékkal készült, hogy kimutassa a zsidóság „túlreprezentáltságát” a polgári foglalkozásokban, s ezzel megalapozza azokat az állami intézkedéseket, amelyek a zsidóság „visszaszorítását” szolgálták a polgárságon belül.

Ezzel az elgondolással a Horthy-korszak valamennyi kormánya és kormányfője egyetértett. Inkább csak abban volt közöttük különbség, hogy ki milyen eszközzel és milyen időzítéssel látta lehetségesnek a zsidók „visszaszorítását”, s hogy mekkora külpolitikai és gazdasági kockázatot látott tanácsosnak vállalni a cél érdekében, hogy – Kovács Alajos szavaival élve – a filozemita külföldet Magyarország magára ne haragítsa. De magával az alapgondolattal, vagyis azzal, hogy a zsidókat intézményes úton, állami eszközökkel kell visszaszorítani a középosztálybeli foglalkozásokból és a gazdaságból, még Bethlen István is egyetértett, annak ellenére, hogy 1928-ban keresztülvitte a *numerus clausus* zsidóellenes paragrafusának eltörlését. Mindazonáltal Bethlen a *numerus clausus* törvény szemléletét nagyjában-egészében helyesnek tartotta. Úgy vélte, hogy efféle intézkedések nélkül hosszú távon sem lehet „a kereszténység számára”

¹ KOVÁCS Alajos, *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*, Budapest, 1922, 55.

² Természetesen Kovács Alajos tisztában volt vele, hogy az úgynevezett keresztény társadalmon belül a reformátusok és a katolikusok között is léteztek jövedelmi és demográfiai egyenlőtlenségek, azonban szemléletében ezek a különbségek nem vezettek politikai következtetésekhez, mivel a reformátusokat és a katolikusokat egyaránt a magyar nemzethez tartozónak vélte, ellentétben a zsidókkal, akiket „asszimilálhatatlan fajhoz” tartozónak ítélte. KOVÁCS, *i. m.*, 6.

³ Matolcsi Máttyás adatai alapján ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris, 1999, 191.

visszaszerezni „a gazdasági és kulturális életben elveszett pozíciókat”.⁴ Így válik érthetővé, hogy ugyanaz a Bethlen István, aki 1928-ban eltörölte a *numerus clausus* faji cikkelyét, 1920 és 1925 között miért nem emelt szót a *numerus clausus* zsidóellenes cikkelye ellen, s miért próbálta a *numerus clausust* jó ideig a Népszövetséggel szemben is megvédeni, arra hivatkozva, hogy fenntartása „állami érdek”.⁵

Bethlen véleménye alapján 1928-ra sem változott meg. A törvény enyhítését elsősorban külpolitikai megfontolásokból vitte keresztül. A Népszövetség ugyanis 1921-ben, majd 1925-ben másodszor is napirendre tűzte annak vizsgálatát, hogy a *numerus clausus* ellentétben áll-e Magyarországnak a kisebbségi szerződések 56. és 57. cikkelyében vállalt kötelezettségeivel, amelyek kimondták, hogy minden magyar állampolgárt azonos jogok illetnek meg, tekintet nélkül arra, hogy milyen nyelvet beszél, milyen vallású, s milyen fajhoz tartozik. A Népszövetség nyomásának hatására Bethlen végül is 1925-ben annyi engedményt tett az ügyben, hogy a népszövetségi tanács ülésén megjelent kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó útján a *numerus clausust* átmeneti intézkedésnek nyilvánította, amelyet idővel a kormány hatálytalanítani fog. Ám mivel ez újabb két évig nem történt meg, 1927 októberében a Népszövetség úgy döntött, decemberben ismét napirendre tűzi a kérdés vizsgálatát. Ekkor lépett gyorsan Bethlen. Azzal, hogy néhány héten belül, 1927 novemberében beterveztette a törvénymódosítás javaslatát, elejét tudta venni a decemberi tárgyalásnak.

A faji paragrafus 1928-as eltörlésének hátterében tehát külpolitikai megfontolások álltak, s éppen ezért aligha meglepő, hogy az intézkedést állami oldalról nem kísérte semmiféle olyan nyilvános önkritika, amelynek során a szélesebb publikumnak szembe kellett volna néznie azzal, hogy a zsidóellenes törvény morálisan, politikailag, vagy akár jogilag helytelen lett volna.⁶ Ezzel is magyarázható, hogy tíz évvel később, az úgynevezett első zsidótörvény elfogadásakor, a magyar társadalomnak még az a része is, amelynek a faji törvényekkel szemben morális vagy jogi fenntartásai voltak, különösebb ellenkezés nélkül vette tudomásul a *numerus clausus* felmelegítését, amely az 1920-as törvélynél immár lényegesen súlyosabb és szélesebb körben érvényesített megkülönböztetést írt elő.

⁴ ROMSICS Ignác, *Bethlen István. Politikai életrajz*, Budapest, Magyarágkutató Intézet, 1991, 156.

⁵ Bethlen 1924-ben Párizsban az Alliance Israélite küldöttsége előtt a *numerus clausus* faji paragrafusát „állami érdek”-nek nevezte, „amely egyformán sújtja az összes intelligens elemeket”. SZABOLCSI Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei*, szerk. KOMORÓCZY Géza, sar. SZABOLCSI Miklós, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993, 353.

⁶ *Uo.*, 397.

A *numerus clausus* és a zsidótörvények tehát ennyiben mindenképpen szorosan összetartozó események. Ma már – majdnem egy évszázad távlatából – csupán a Horthy-korszakból örökölt nyelvi beidegződéssel magyarázhatjuk azt a különös tényt, hogy a *numerus clausus* faji paragrafusát a történetírás még mindig valamiféle önálló, a húszas évekre korlátozódó intézkedésnek tekinti, ahelyett, hogy az egymást követő zsidótörvények sorában az „első zsidótörvény” elnevezéssel illetté.

De ha ez így van, akkor hogyan lehetséges, hogy még a holokauszt 60. évfordulója táján is parázs történelemszöveg folyik arról, hogy volt-e egyáltalán szerepe a zsidótörvények sorozatának, közöttük a *numerus clausus*nak, a magyar zsidóság elpusztításához vezető folyamatban? Újabbán éppen a Teleki-szobor felállítása körül kirobbant vita melegítette fel azt a gondolatmenetet, amely szerint a II. világháború éveiben a magyar politikai elit kímérten óvatos kollaboráns külpolitikai vonalvezetése a zsidók számára végső soron a béke nyugodt szigetét teremtette meg a náci Németország árnyékában. Éppen ezért – szól ez az érvelés – méltánytalan és történelmileg is hamis a szuverén Magyarország zsidótörvényeit – amelyek közül kettőt éppen Teleki Pál két miniszterelnöksége alatt hoztak meg – a magyar holokauszthoz vezető út állomásaként bemutatni. A magyar zsidótörvények mérlegelésekor tehát – hangzik az érvelés – mindig szem előtt kell tartanunk, hogy azok a magyar kormányok, amelyek a zsidótörvényeket meghozták és végrehajtották, a magyar zsidók szempontjából a lehetőségekhez képest még mindig a „kisebbik rossz” útját járták, hiszen a szuverenitás utolsó pillanatáig megvédték a magyar zsidókat a legszörnyűbb pusztítástól.

Mielőtt folytatnám, itt szeretnék visszautalni arra, amit írásom elején a *numerus clausus* és a zsidótörvények összefüggéséről állítottam. Arra, hogy Magyarországon a zsidóellenes törvényhozás története nem 1938-tól, nem a köznyelvben „első”-nek mondott zsidótörvénnyel kezdődött, hanem tizennyolc évvel korábban, a *numerus clausus*szal.

Ha viszont a *numerus clausus* valóban a korszak első zsidótörvényének kell tartanunk, éspedig olyan zsidótörvénynek, amelynek céljait valójában csak újabb és újabb kiterjesztésekkel lehetett megvalósítani, s ezen kiterjesztésekre az egész korszak alatt folyamatosan történtek is kísérletek, akkor nem meggyőző a zsidótörvények második hullámának olyan beállítása, hogy a magyar kormányok ezeket elsősorban külpolitikai kényszerből, a külső német nyomás semlegesítésének szándékával hozták meg.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy kedvezőbb külpolitikai viszonyok között Magyarországon a harmincas években elképzelhetetlen lett volna a *numerus clausus* által elindított folyamatok lecsillapodása. Nem jelenti azt sem, hogy mindazok, akik akár a *numerus clausus*t, akár később a zsidótörvényeket szorgalmazták, végső céljuknak a zsidók fizikai elpusztítását tartották. Azt azonban igenis jelenti, hogy a *numerus*

clausus és a zsidótörvények együtt, egymás után szoktatták hozzá a magyar társadalmat ahhoz, hogy az úgynevezett zsidókérdést speciális, csak a zsidókra vonatkozó külön törvényekkel és rendeletekkel kell megoldani, hogy a zsidókat különféle rovatokban különféle szempontok szerint meg kell számolni, hogy mindehhez származási papírokat és anyakönyvi kivonatokat kell tőlük követelni, magyarán ahhoz, hogy államilag szentesített eljárásokkal különféle olyan jogokat lehet tőlük megvonni, amelyek egyébként minden más – nem zsidó – magyar állampolgárt megilletnek. Márpedig ezen eljárások alkalmazása Magyarországon nem a zsidótörvényekkel kezdődött 1938-ban, hanem a *numerus clausus*szal 1920-ban.

Éppen ezért tartom fontosnak elhelyezni a *numerus clausus* problémáját a napjainkban zajló hazai történelemszita keretében. Megkísérlem kimutatni, hogy az 1920-as egyetemi *numerus clausus* törvény zsidóellenes cikkelye, amely papíron csak egy szűk körre, az egyetemistákra korlátozódott, miféle tágabb, az egész magyar zsidóságot léteben és biztonságában érintő jogi, alkotmányos és politikai kérdéseket vetett fel, és milyen hosszabb folyamatokat alapozott meg.

Ezután azt szeretném bemutatni, hogy a *numerus clausus* zsidóellenes cikkelyének érvényesülése a Horthy-korszakban nagyjában folyamatos volt, annak ellenére, hogy 1928-ban a cikkelyt törölték a *numerus clausus* törvényből. Végül pedig arról szólnék, hogy a *numerus clausus*t milyen konkrét események és intézkedések láncolata kötötte össze a később, 1938-tól bevezetett zsidótörvényekkel.

A *numerus clausus* „faji” paragrafusa

Azok az egyetemi vezetők, akik 1919-ben a *numerus clausus*, azaz az állam által maximált felvételi keretszámok bevezetésének gondolatát felvetették, egy akut oktatásügyi válságra kerestek rövid távú válságkezelő megoldást, hiszen az elmaradt háborús évfolyamok egyszerre tódultak be az egyetemekre. Azt kérték a kormánytól, hogy törvényben maximálja az évente beírható hallgatók számát, azaz hogy vezesse be az egyetemi zártszám intézményét, latin nevén a *numerus clausus*t. Az egyetemek javaslatában zsidókról vagy zsidókérdésről egyetlen szó sem esett.

Ebből a javaslatból nőtt ki egyetlen év alatt az első magyar zsidótörvény, a *numerus clausus* faji paragrafusa. A javaslatot Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök vezetésével a keresztényszocialista politikusok formálták át antiszemita törvénnyé. Szerintük a *numerus clausus* törvényhez egy olyan „faji” paragrafust kellett hozzáadni, amely kimondta, hogy az egyetemi hallgatók között minden úgynevezett népfaj és nemzetiség fiai csak abban az arányban vehetők fel, amennyi az adott „népfaj”, illetve „nemzetiség” aránya az össznépességben belül. Tekintve, hogy a zsidók

aránya az ösznépességen belül hat százalék körül mozgott, miközben az egyetemeken a hallgatóságnak nagyjából a harmada volt zsidó, a faji paragrafus a zsidó diákok mintegy nyolcvan százaléka elől, az összes egyetemi hallgatóknak pedig mintegy negyede elől zárta el a beiratkozás lehetőségét.⁷

A *numerus clausus* tehát ezzel a lépéssel, a faji cikkely hozzáadásával lépett túl az egyetemek kapuin és vált az egész magyar zsidóság további sorsát érintő alkotmányos kérdéssé. A törvény így már nem csupán a felvételi keretszámok maximálásáról szólt, hanem arról is, hogy a magyar állampolgárok közül kitől és milyen alapon lehet megvonni a beiratkozás jogát, továbbá közvetve arról is, hogy az állampolgárok mely körét kell a zsidó „népfaj”-hoz sorolni.

A „népfaj” fogalmának bevezetése a magyar jogban radikális újítást hozott, olyannyira radikális újítást, hogy meglehetősen késéssel ugyan, de 1925-ben maga a királyi kúria nyilvánította jogilag „tarthatatlannak” a használatát.⁸ Mindenesetre tény, hogy 1920-ig a magyar jogrend az állampogárok egyenlőségének elvén alapult, a polgárok között csupán „nemzetiség” szerint tett különbséget, a „nemzetiség” fogalmát pedig a használt nyelv alapján határozta meg. Az alkotmány a „népfaj” fogalmát nem ismerte, és nem tette lehetővé az állampogárok leszármazás szerinti elkülönítését sem. A zsidókat azonban az alkotmány által megengedett kereteken belül lehetetlen volt külön kezelni, hiszen „nemzetiség”-nek csak akkor minősültek volna, ha az általuk használt nyelv a magyartól különbözött volna, ez azonban Magyarországon a zsidóknak csak kisebb részére, és csak részlegesen lett volna kimutatható. A problémát egy – a Népszövetséghez intézett – magyar kormányjegyzék így foglalta össze:

A zsidók esetében a faj, a vallás és a nemzetiség összekeveredik és minden országban más-más formát ölt... A szóban forgó törvény [a *numerus clausus*] szándékosan kerül minden utalást a vallási kisebbségre, mert a vallás olyan dolog, amely az egyén befolyása alatt áll, hiszen az egyénnek hatalmában áll vallását

⁷ Az 1920-at közvetlenül megelőző években a zsidó hallgatók aránya az egyetemeken 30 százalék körül mozgott, vagyis a törvény az összes egyetemi hallgatók mintegy egy-negyedétől vonta meg a beiratkozás jogát, és ez nagyjából a zsidó diákok 80 százalékának felelt meg.

⁸ A kúria döntése szerint a fennálló törvények értelmében a zsidóságot sem népfajnak, sem nemzetiségnek nem lehet tekinteni, kizárólag felekezetnek. GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 122.

bármikor megváltoztatni. A vallás éppen ezért nem alkalmas arra, hogy meghatározó szempont legyen egy kisebbség megnevezésére úgy, hogy kizárná a visszaélések lehetőségét.⁹

A faji cikkely hívei mindazonáltal tisztában voltak azzal, hogy a magyar alkotmányos jogrend nem ismerte sem a leszármazási elven alapuló megkülönböztetést, sem a „népfaj” fogalmát. Tudták, hogy a zsidók elkülönítését csak az alkotmány módosításával, vagy megkerülésével lehet megoldani. Ezt azonban nem tartották különösebben aggályosnak. Felfogásukat talán éppen Teleki Pál fogalmazta meg a legvilágosabban, amikor 1928-ban a *numerus clausus* faji cikkelyének védelmében, később pedig a zsidótörvények mellett emelt szót. Tévednek mindazok – érvelt Teleki –, akik a faji paragrafus eltörlését az alkotmányos rend helyreállításának tartják, mert „a törvény főkritériuma nem az, hogy a valóságot mondja ki, hanem az, hogy akaratot fejez ki, tehát a törvény legfeljebb annyiban fejezheti ki esetleg a valóságot is, hogy a meggyőződésnek megfelelő képet valóságnak rajzolja. De a törvény nem hozható fel mint bizonyíték egy általános valóság mellett, vagy valóság ellen, hanem csak mint akaratbizonyíték hozható fel.”¹⁰ S ha valaha a magyar alkotmány az állampolgárok egyenlőségének „akaratbizonyítéka” volt, a *numerus clausus*, majd pedig az újabb zsidótörvények a zsidók jogainak szűkítésével olyan új akaratot fejeznek ki, amely kellő idő elteltével maga is „a nemzet közfelfogásává, közérzésévé és ezzel az alkotmány részévé válik”.¹¹ Teleki a magyar alkotmányos rendet avítnak és szükségtelenül merevnek tartotta. Felfogásában az állampolgárok egyenjogúságának kimondása egy gazdasági jólétben úszó korszak „könnyelmű” terméke volt, olyan hiba, amelyet évtizedek múltán már csak „jogfosztással” lehet korrigálni. Nem szabad félni az alkotmány megsértésétől – vallotta –, mert a „jogfosztás az egyedekkel szemben a nemzet magasabb érdekéből” történik.¹²

⁹ A Magyar Kormány jegyzéke a Népszövetséghez, 1925. május 19. Idézi Nathaniel KATZBURG, *Hungary and the Jews: Policy and Legislation, 1920–1943*, Ramat-Gan, Sepher Hermon, 1981, 68. – 1925-ben még a miniszterelnök, Bethlen István is kiállt a „népfaj” fogalmának használata mellett. Bethlen az asszimilálódott zsidókat felekezettnek, a nem asszimilálódott zsidókat „népfaj”-nak tartotta. SZABOLCSI, *i. m.*, 379.

¹⁰ Felsőházi beszéd „A numerus clausus módosításáról”, 1928. március 13., in TELEKI Pál, *Válogatott politikai írások és beszédek*, szerk. ABLONCZY Balázs, Budapest, Osiris, 2000, 197.

¹¹ TELEKI, *i. m.*, 384. (Felsőházi beszéd „A második zsidótörvényről”, 1939. április 15.)

¹² *Uo.*, 383.

A törvény hívei az alkotmányos problémát végül is úgy hidalták át, hogy a törvényben semmiféle tételes meghatározást nem adtak a „népfaj” fogalmáról. Arra a kérdésre, hogy a zsidókat a „népfaj” fogalma alapján hogyan kell a nem zsidóktól elkülöníteni, csak a végrehajtással megbízott egyetemi tanácsok gyakorlata szolgált útmutatással.

Az egyetemek gyakorlata viszont nem volt egységes. Volt, ahol a vallást, volt, ahol a leszármazást tekintették mérvadónak. Néhány budapesti karon zsidónak soroltak be minden olyan egyént, aki zsidónak született, tekintet nélkül arra, hogy az izraelita hitfelekezet tagja volt-e, vagy sem.¹³ Ezek a kari bizottságok 1921-től új fogalomrendszerben hozták meg döntéseiket: az asztalukon fekvő kimutatásokban elkülönítve sorolták fel a „született zsidó” fogalma alá tartozó diákokat, tekintet nélkül arra, hogy a zsidó hitfelekezethez tartoztak-e, vagy sem.¹⁴

Ezzel viszont az egyetemek még egy vonatkozásban korlátozták a zsidók állampolgári jogait: a keresztény hitre tért zsidókat ugyanis nem kereszténynek, hanem zsidónak tekintették, s ezáltal tovább szűkítették a zsidók jogegyenlőségét, mert az ő esetükben a kitérések jogkövetkezményeit nem ismerték el. Így tehát egy újabb területen – a vallás szabad megválasztásához fűződő jogok és következmények vonatkozásában – vettek el jogokat a zsidóktól.¹⁵

A történeti irodalomban elterjedt felfogással ellentétben tehát Magyarországon a leszármazási elv alapján gyakorolt megkülönböztetés nem az 1939-es, úgynevezett második zsidótörvénnyel kezdődött, hanem 1920-ban, a *numerus clausus* faji paragrafusával. Helyesen fogalmazott tehát a volt igazságügyminiszter, a zsidó Vázsonyi Vilmos 1921-ben, amikor először szólalt fel a Parlamentben azóta, hogy a kommün elől emigrációba vonult: „A kommunizmus elől még mint felekezet mentem ki, és mint faj tértem vissza.”¹⁶

¹³ A budapesti orvosi karon és a műegyetemen.

¹⁴ SZEGVÁRI Katalin, *Numerus clausus rendelkezések az ellenforradalmi Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1988, 130. A szegedi és a pécsi egyetemen nem származás, hanem vallás szerint nyilvánították zsidónak a diákokat.

¹⁵ A kitérések jogkövetkezményeinek megszorítása szintén ellentmondott a magyar jogrendnek, jelesül az 1895. évi XLIII. törvénycikknek a vallás szabad gyakorlásáról. 1926-ban Klebelsberg rendeletet adott ki, amely szerint a kitéréseket az egyetemeknek el kell ismerniük, azaz a keresztény hitre tért zsidókat nem „született” zsidónak, hanem kereszténynek kell tekinteni. A rendeletet, mint az ügyvel kapcsolatos többi intézkedést, az egyetemek egy része végrehajtotta, más része nem. SZABOLCSI, *i. m.*, 379.

¹⁶ *Uo.*, 335. – Márpedig a zsidók jogainak szűkítése olyan akaratot fejez ki – mondta később, más helyütt Teleki –, amely kellő idő elteltével maga is „a nemzet közzelfogásává, közérzésévé és ezzel az alkotmány részévé” válik. (Felsőházi beszéd „A második zsidótörvényről”, 1939. április 15., in TELEKI, *i. m.*, 384.)

A faji paragrafus 1938-ig

A *numerus clausus* faji paragrafusa a zsidó diákok létszámát nagyjában-egészében az eredeti elképzelések szerint szorította vissza. Magát a faji paragrafust 1928-ban törölték a *numerus clausus* törvényből, azonban a felvételek szabályozását – a fajvédők nagy örömeire – továbbra is az egyetemi tanácsok kezében hagyták. Ezeknek egy része 1928 után is úgy járt el, mintha mi sem történt volna, és továbbra is követte a régi gyakorlatot, amennyiben zsidó diákokat csak nagyon korlátozott létszám-ban engedett beiratkozni. A fajvédő érzelmű professzorok a faji cikkely eltörlését ugyanis afféle félszívű, külső hatalmi nyomásra meghozott kirakatintézkedésnek tartották, amelyet szerintük maga Bethlen István sem meggyőződésből vitt keresztül. Így maradt ez egészen az 1939-es második zsidótörvényig, amely pro forma is visszaállította a faji paragrafus érvényét az egyetemeken.

A faji paragrafus ily módon többé-kevésbé elérte eredeti célját. A zsidó fiatalok jelentős részét kizárta a felsőoktatásból: a zsidó diákok aránya az egész korszakon keresztül nemigen lépte túl a 10 százalékot, még 1928 után sem.¹⁷ A diszkrimináció következtében, végső soron – Karády Viktor becslése szerint – az egész korszakban, az érettségizett zsidók fele nem juthatott be az egyetemekre.¹⁸

Azonban ahhoz, hogy a törvény ne csak a tanuló ifjúságot érintse, hanem komolyan észlelhető változást hozzon az értelmiségi pályákon belül, az egyetemi *numerus clausus* nem volt elégséges. Az egyetemekre szorítókozó törvény ugyanis rövid távon nem oldotta meg azon több ezer zsidó diplomás visszaszorítását, akik diplomájukat a *numerus clausus* bevezetése előtt szerezték meg, hiszen a régebben végzett diplomások működési lehetőségeit a *numerus clausus* nem érintette.¹⁹

¹⁷ Az 1928-at követő évben kevesebb mint egy százalékkal – 8,4 százalékról 9 százalékra – emelkedett a zsidó diákok aránya az ország egyetemlein, és komoly változás a következő években sem történt (1930: 10,0%; 1931: 11,9%; 1932: 12%; 1933: 11,1%; 1934: 9,7%; 1935: 8,3%. Forrás: *Magyar Statisztikai Évkönyv, 1920–1935*, Budapest).

¹⁸ KARÁDY Viktor, *Önazonosítás, sorsválasztás. A zsidó csoportazonosság történelmi alakváltozásai Magyarországon*, Budapest, Új Mandátum, 2001. Szabolcsi Lajos egyes évekre ennél magasabb arányról ír (SZABOLCSI, *i. m.*, 397).

¹⁹ Valamelyest tompította a faji paragrafus hatását, hogy 1920 után is bejuthattak zsidó fiatalok az egyetemekre, igaz, már csak nagyon kis számban. Mégis, elvileg elképzelhető volt, hogy a csekély számban végző zsidó frissdiplomások viszonylag könnyen jutnak álláshoz, hiszen sokan közülük saját családjuk örökölt praxisát vitték tovább, miközben nem zsidó évfolyamtársaik egyre nagyobb konkurenciaharcot vívtak egymással. A faji paragrafus hatását tovább tompította, hogy a húszas években évente mintegy ötszáz, külföldön diplomázó zsidó diák diplomájának honosítását a törvény nem tiltotta meg (SZABOLCSI, *i. m.*, 349).

Ahhoz tehát, hogy az egyetemi *numerus clausus* ténylegesen észrevehető, komoly változást idézzen elő a diplomás foglalkozások körében, vagyis ahhoz, hogy az orvosok, ügyvédek és más diplomások körében jelentősen visszaszorítsa a zsidók arányát, legalább egy évtizedig várni kellett volna, bizonyos szakmákban pedig – így például az ügyvédek között – jóval tovább, akár három-négy évtizedig is.

A *numerus clausus* kiterjesztésének programja

A faji paragrafus hívei azonban nem ilyen lassú változásra gondoltak, hanem arra, hogy sürgősen meg kell tenni a *numerus clausus* szemléletéből logikusan következő további lépéseket: az intézkedést ki kell terjeszteni az 1920 előtt végzett diplomások körére is. Más szóval: el kell érni a *numerus clausus* bevezetését valamennyi olyan szakmában, amelynek műveléséhez a törvény előírta az egyetemi végzettséget.

A *numerus clausus* kiterjesztésének szükségességét Teleki Pál az egész korszakon át nyilvánosan vallotta. Így volt ez 1928-ban is, amikor kifejezetten Bethlen ellenében lépett fel a faji paragrafus visszavonása ellen. Teleki szerint az egyetemre korlátozódó *numerus clausus*szal önmagában nem sokat lehet elérni, mert „a keresztény ifjúság elhelyezkedése kérdésének alapjait, gyökereit nem oldja meg”.²⁰ „Nem lehet azt hinni, hogyha meghozunk egy törvényt, az a törvény azután helyettünk cselekszik és mi nyugalomra térhetünk, miután a törvényt meghoztuk.”²¹ Az egyetemről diplomával kikerülő keresztény ifjúság – mondta Teleki – elvárhatja, hogy az állam továbbra is, az „életben” is gondoskodjon róla, ehhez pedig az életben uralkodó gazdasági erőviszonyokat kell megváltoztatni. „Mi nem kérünk mást a keresztény társadalom részéről – mondta Teleki –, ...csak helyet kérünk magunknak arányszámunknak és súlyunknak megfelelően.”²²

Teleki 1928-as gondolataiban nem nehéz felismerni a tíz évvel később, 1938-tól sorozatban bevezetett zsidótörvények filozófiáját. Nem nehéz belátni azt sem, hogy ezek pontosan abban a rendszerben és szemléletben mozogtak, amelyet 1920-ban a *numerus clausus* faji paragrafusa alapozott meg. Ennyiben feltétlenül igazat kell adnunk Telekinek, aki a második zsidótörvény felsőházi vitájában úgy fogalmazott,

²⁰ TELEKI, A numerus clausus módosításáról, 1928, in Uő, *i. m.*, 202.

²¹ *Uo.*, 190.

²² *Uo.*, 203, 204.

hogy ez a törvény szinte „szükségszerű” és „természetes következménye” mindannak, ami a megelőző évtizedekben történt, mert a második zsidótörvényt „ugyanaz a gondolat és érzésvilág” hozta létre, mint a zsidóság ellen korábban bevezetett megszorításokat.²³

A *numerus clausus* és a zsidótörvények programja

Végezetül, amint bevezetőmben ígértem, következzen néhány szó arról, milyen konkrét események láncolata kötötte össze az 1920-as *numerus clausus*t a zsidótörvényekkel. Említettem már, hogy a *numerus clausus* hívei kezdettől úgy vélték, hogy a *numerus clausus*t szükségképpen újabb zsidótörvényeknek kell követniük.

Ennek kikényszerítésére 1920-tól fajvédő szervezetek egész sora alakult meg az orvosok, ügyvédek, mérnökök, újságírók és más foglalkozások körében azzal a kimondott céllal, hogy elérjék a *numerus clausus* kiterjesztését az oktatás, a gazdaság és a közigazgatás különböző területein. A fajvédő szakmai szervezetek statisztikák és regiszterek tucatjait készítették el zsidó kollégáikról, feketelistákat állítottak fel, származási listákat publikáltak, amelyekkel azután elárasztották a közigazgatás különböző szerveit. Követelték, hogy a *numerus clausus*t terjesszék ki a középiskolákra és szakiskolákra, hogy állami megrendelést zsidók ne kaphassanak, hatósági állást zsidók ne tölthessenek be.²⁴ Követelték – gyakran sikerrel –, hogy Magyarországon ne lehessen honosítani a külföldre kényszerült zsidó diákok diplomáját.²⁵ Kimutatásokat készítettek olyasmiről is, hogy az összes építkezésnél felhasznált téglá hány százalékát használták fel zsidó építésszek, vagy hogy az összes telefon hány százaléka van zsidó ügyvédek kezén.

Néhány területen a fajvédő szervezetek komoly sikereket értek el: a húszas évektől kezdve például akadályozták, hogy zsidó orvosok hatósági, vagy biztosítóiintézeti álláshoz jussanak.

Az ügyvédek fajvédő egyesülete, amelynek megalapításában 1927-ben Teleki Pál is segédkezett, folyamatosan napirenden tartotta a *numerus clausus* bevezetésének programját az ügyvédek körében, mígnem 1935-ben a Gömbös-kormány el is készítette az ügyvédi *numerus clausus* törvény tervezetét. Ez tételesen kimondott célként

²³ *Uo.*, 378, 379.

²⁴ NAGY Péter Tibor, *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*, Budapest, Új Mandátum, 2002, 90.

²⁵ SZABOLCSI, *i. m.*, 397.

fogalmazta meg a zsidóság visszaszorítását az ügyvédi pályáról. A tervezet 31. paragrafusa kimondta, hogy a kamara vezetőségében minden felekezet tagjai csak olyan arányban lehetnek jelen, mint amennyi az adott felekezet aránya az ország lakosságában. Nem volt nehéz előre látni, hogy az ügyvédi *numerus clausus* faji paragrafusát további, a zsidó ügyvédek visszaszorítását célzó intézkedések fogják követni. A Parlament végül 1937-ben az ügyvédi *numerus clausus* törvényt a faji paragrafus nélkül fogadta el, ám ekkor már csak néhány hónap volt hátra az első zsidótörvény bevezetéséig, amely beteljesítette a jóslatot. Ettől kezdve már a zsidótörvények egész sora foglalkozott azzal, hogy hogyan, milyen arányban és mennyi idő alatt kell a zsidókat a gazdaságból, az oktatásból, a szabadfogalkozásokból és a közigazgatásból kitiltani.

Összefoglalásul: írásomat azzal az állítással kezdtem, hogy az 1920-as *numerus clausus* törvény mögött meghúzódó törvényalkotói szándékot valójában csak újabb és újabb zsidótörvényekkel lehetett megvalósítani. Ez sajnos nem jelenti azt, hogy az 1938-tól bevezetett zsidótörvények mindvégig meg is maradtak volna abban a keretben, amelyet a *numerus clausus* törvény jelölt ki, azaz hogy az 1938 és 1944 márciusa között elfogadott újabb zsidótörvények „csupán” arra szorítottak volna, hogy a zsidóságot a gazdaságból és bizonyos foglalkozásokból szorítsák vissza, hiszen ennél jóval megszegyenítőbb és jóval súlyosabb, a zsidók fizikai biztonságát is veszélyeztető intézkedéseket is tartalmaztak. Mégis fontosnak tartom befejezésésképpen idézni a következő mondatot az *Egyenlőség* című zsidó lap főszerkesztőjének, Szabolcsi Lajosnak 1942-ben írott emlékiratából: „Ma, amikor a zsidóságot százfajta *numerus clausus* öldöklő, szinte irigykedve nézünk vissza arra a korra, amikor egyetlen *numerus clausus* volt a törvényben...”²⁶ Szabolcsi szóhasználatát nagyon tanulságosnak tartom. Mert amennyiben a Horthy-korszakból örökölt nyelvi beidegződésekkel szakítva az 1920-as *numerus clausus* törvényt a korszak első zsidótörvényének tekintjük, akkor az 1938-tól bevezetett zsidótörvényeket – részben legalábbis – valóban *numerus clausus* törvények sokaságának kell tekintenünk, és pedig olyan *numerus clausus* törvények sokaságának, amelyek – elfogadva Teleki Pál vonatkozó érvelését – valóban az első, 1920-as *numerus clausus* törvény „érzületét”, szemléletét és módszereit terjesztették ki mind szélesebb körben.

²⁶ *Uo.*, 403.